

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Subaylığından Modern Suriye Devleti Savunma Bakanlığına: Yusuf Azma, Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri

From Ottoman Officer to Minister of Defence of the Modern Syrian State: Yusuf Azma, His Life and Political Activities

Mustafa ASLAN^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gaziantep / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-4158-2364

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 9 Eylül 2023

Kabul tarihi: 11 Ekim 2023

Anahtar Kelimeler:

Yusuf Azma,

Meyselun Savaşı,

Anadolu Güney Cephesi,

I. Faysal,

Suriye'de Fransız mandası.

ÖZ

Yusuf Azma, XX. yüzyılın başlarında Arap bağımsızlık mücadelesinde önemli bir rol oynamış Türk kökenli Şamlı bir asker ve siyasetçidir. Suriye tarihinin yanı sıra Ortadoğu tarihinin de önemli bir figürü olmasına rağmen onun hayatı ve faaliyetleri hakkında kapsamlı ve sistematik bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda bu çalışma Yusuf Azma'nın doğumundan ölümüne kadar geçen süreçteki yaşam öyküsünü ve siyasi faaliyetlerini kronolojik bir şekilde incelemektedir. Bu kapsamda çalışma, Azma'nın hayatı ve Osmanlı'daki askerlik kariyeri, Şam'a dönüşüyle Suriye Savunma Bakanlığı görevi, Fransız mandasına karşı direnişini ve Fransızlara karşı mücadelesinde Türkiye ile yaptığı iş birliğine odaklanmaktadır. Azma'nın faaliyetleri bu konular üzerinden irdelenirken hem Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi'nden hem de yerli ve yabancı literatürden faydalanılarak tarihsel bir perspektiften değerlendirme yapılmıştır. Araştırmanın bulgularında Azma'nın özellikle Batı ve Arap literatüründe gösterildiği gibi Osmanlı'ya karşı çıkarılan Arap isyanlarında yer almadığı aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun fiilen yıkılışına kadar bir Osmanlı subayı olarak hizmetine devam ettiği görülmektedir. Şam'daki faaliyetlerinde de Anadolu Millî Mücadelesinin Güney Cephesi komutanlarıyla irtibatlı olması, Osmanlı'nın yıkılmış olmasına rağmen İttihatçı geçmişinden kopmadığı söylenebilir. Bunun yanında başlangıçta Faysal ve bazı Suriyeli siyasi figürler tarafından kabul edilen Fransız manda sistemine Suriye siyasetinde oynadığı rollerle reddedilmesini sağlayarak, Fransızların Suriye'de manda sistemini kurmasını geciktirdiği de görülmektedir. Sonuç olarak Azma hem askeri hem de siyasi alanda gösterdiği başarılarla halkın desteğini kazanmış, Fransız işgaline karşı direnmiştir. Ayrıca Suriye'de yürüttüğü bu faaliyetlerle Anadolu'nun Güney Cephesi'nde Fransızlara karşı verilen mücadeleye katkıda bulunmuştur. Halen Suriye bölgesinde yaşanan problemler düşünüldüğünde, bu çalışmanın konusu olan Yusuf Azma'nın hayatı ve siyasi faaliyetleri bölge için oldukça önemli olup günümüze de ışık tutmaktadır.

ARTICLE INFO

Article History:

Received: September 9, 2023

Accepted: October 11, 2023

Keywords:

Yusuf Azma,

Battle of Meyselun,

Anatolian Southern Front,

Faisal I,

French mandate in Syria.

ABSTRACT

Yusuf Azma was a Damascus soldier and politician of Turkish origin who played an important role in the Arab struggle for independence in the early 20th century. Although he is an important figure in the history of Syria as well as the Middle East, there has not been a comprehensive and systematic study on his life and activities. In this context, this study chronologically examines the life story and political activities of Yusuf Azma from his birth to his death. In this context, the study focuses on Azma's life and his military career in the Ottoman Empire, his return to Damascus as the Syrian Minister of Defence, his resistance against the French mandate and his cooperation with Turkey in his struggle against the French. While analysing Azma's activities on these issues, an evaluation was made from a historical perspective by making use of both Ottoman and Republican archival sources and local and foreign literature. The findings of the study show that Azma did not take part in the Arab revolts against the Ottoman Empire as portrayed in the Western and Arab literature, on the contrary, he continued his service as an Ottoman officer until the actual collapse of the Ottoman Empire. The fact that he was in contact with the commanders of the Southern Front of the Anatolian National Struggle in his activities in Damascus can be said that he did not break away from his Unionist past despite the collapse of the Ottoman Empire. In addition, it is also seen that he delayed the establishment of the French mandate system in Syria by ensuring the rejection of the French mandate system, which was initially accepted by Faisal and some Syrian political figures, with the roles he played in Syrian politics. As a result, Azma gained the support of the people with his military and political achievements and resisted the French occupation. In addition, he contributed to the struggle against the French on the Southern Front of Anatolia with these activities in Syria. Considering the problems still experienced in the Syrian region, the life and political activities of Yusuf Azma, the subject of this study, are very important for the region and shed light on the present day.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: aslmstf88@yahoo.com

EXTENDED ABSTRACT

During and after the First World War, Syria went through a turbulent period of profound political and social transformations. With the collapse of the Ottoman Empire in the chaos of the war, Syria, which had been under Ottoman rule for centuries, found itself at a crossroads, facing a daunting period of uncertainty and transition. The spark of Arab nationalism ignited by the weakening dominance of the Ottoman Empire was further fuelled by the Syrian desire for self-government and autonomy. However, the secret Sykes-Picot Agreement of 1916, a plan designed to divide the Middle East into spheres of influence, and the subsequent Balfour Declaration of 1917, which advocated the establishment of a Jewish homeland in Palestine, created a deep sense of resentment and frustration among the Syrian people. These developments were particularly galling because they seemed to alienate the Syrian Arab population from their long-cherished desire for self-determination.

The Arab Revolt of 1916, fuelled by the fervour of Arab nationalists and organised with the support of Anglo-French forces, represented a decisive challenge to Ottoman authority in the region. Paradoxically, it posed an enigma for the Syrian Arabs because it seemed to divert them from their desired goals of sovereignty and self-government. Then, after the climax of the First World War, the handover of Syria to the French under the League of Nations mandate provoked fierce and determined resistance among the Syrian people. This occupation was a turning point that heralded the beginning of a long and arduous struggle for independence. The repercussions of the occupation went far beyond the immediate context and laid the foundation for the political and social metamorphosis that would shape Syria's destiny in the years to come.

Against this complex backdrop in Syria, Yusuf Azma emerged as an important figure in the Arab struggle for independence. Born in 1883 in Damascus, Azma came from a wealthy Turkmen family from Damascus. After starting his education in Damascus, he travelled to Istanbul and continued his education there. After a successful education, Azma started his military career and reached the highest positions in the Ottoman Army. With the actual defeat of the Ottoman Empire, he returned to his hometown of Damascus and began his duty, which will be written as an unforgettable name in Arab history. However, given Yusuf Azma's importance, a comprehensive understanding of his life, contributions and influence is still lacking. At the same time, especially in foreign literature, he is often characterised as anti-Ottoman, ignoring his military background in the Ottoman Empire, although he did not participate in the Arab uprisings against the Ottoman Empire. On the contrary, Azma was also involved in the suppression of Arab revolts. Later on, his ties with the newly established Turkish state and his admiration for Mustafa Kemal during his campaign in Syria are also often overlooked. The aim of this study is to fill these gaps by analysing various aspects of Azma's life and legacy.

In addition to filling these gaps, Azma's early years, his military service in the Ottoman Empire, his return to his hometown Damascus after the First World War, and his participation in the Arab State established in Syria under the leadership of Faisal I will be analysed. In particular, the mission of building a new nation in his mind through his counselling to Faisal after his entry into the newly established state will be illuminated.

The methodology of the study involves a comprehensive research strategy consisting of historical and primary source analyses as well as academic perspectives. Archival materials, electronic resources, historical narratives and academic literature were used to create a comprehensive chronologically structured narrative of Yusuf Azma's life and contributions. The research concludes with Azma's upbringing, military career, leadership during Syrian independence, and preparations for the Battle of Meyselun.

Consequently, in the fabric of history, certain individuals emerge as sources of inspiration and transcend the boundaries of their era, leaving an indelible mark on the pages of time. Among these luminaries is Yusuf Azma, a symbol of uncompromising determination and patriotism. His life's journey from humble beginnings in Damascus to military leadership reflects the complex and chaotic times in which he lived. Azma's dedication to the cause of Arab independence, his ability to unite diverse communities, and his ultimate sacrifice at the Battle of Maysalun demonstrate his indomitable spirit. His role in the struggle against foreign powers is a reminder that an individual fuelled by an unwavering sense of purpose can shape the destiny of a nation. His legacy of resilience and the pursuit of justice is a lesson in fortitude and dedication that will inspire generations to come. In remembering Yusuf Azma, we not only pay tribute to a historic figure, but also remember the enduring power of the human spirit to overcome adversity and uphold the highest aspirations.

Giriş

1916 Sykes-Picot Antlaşması'na giden süreçte Osmanlı İmparatorluğu kendisini Suriye'de istikrarsız bir durumda buldu. İmparatorluk, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı sıkıntılar nedeniyle zaten güç kaybetmişti ve Suriye de dahil olmak üzere Arap toprakları üzerindeki hakimiyeti zayıftı. Bununla birlikte bölgedeki çeşitli etnik ve dinî gruplar arasındaki iç çekişmeler ve Osmanlı'ya karşı muhalefet, eyaletleri üzerindeki kontrolünü daha da aşındırmıştı. Suriye'de daha fazla özerklik arzusu ve ekonomik zorluklardan duyulan hoşnutsuzluk nedeniyle Osmanlı yönetimine karşı kızgınlık yıllardır mayalanmaktaydı (Murphy, 2008, s. 8). Arap milliyetçileri tarafından desteklenen İngiliz ve Fransızlarla koordinasyon içinde yürütülen 1916 Arap İsyanı¹ (McMeekin, 2015, s. 1), bölgedeki Osmanlı otoritesine daha da meydan okudu (Tripp, 2000, s. 28). Sonuç olarak Osmanlılar parçalanma durumundaydı ve Sykes-Picot Antlaşması imparatorluğun Orta Doğu'daki azalan etkisinin bir yansımasıydı. Dolayısıyla bu antlaşma, Arap topraklarını Avrupalı güçler tarafından kontrol edilen sömürge alanlarına dönüştürdü (Fromkin, 1989, s. 286).

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndaki yenilgisinin ardından ve artık parçalanış sürecindeyken Suriye ise kendisini Fransa ve İngiltere'nin rakip gündemleri arasında sıkışmış bir yol ayrımında buldu. Suriyeliler için bu dönem, savaşın sonuçları ve emperyal güçler arasındaki gizli antlaşmalar gün ışığına çıktıkça bir beklenti ve belirsizlik duygusuyla geçti. Orta Doğu'yu etkili bir şekilde nüfuz alanlarına bölen 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması, Suriyeliler arasında derin bir hayal kırıklığı ve öfkeyle karşılandı (Loevy, 2018, s. 293). Bunu kendi bağımsızlıklarına ve egemenlik isteklerine bir ihanet olarak gördüler. Buna ek olarak İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını desteklediğini ifade ettiği 1917 Balfour Deklarasyonu da Suriyelilerin endişelerini daha da artırdı (Verete, 1970, s. 49). Bu gelişmeler Suriye tarihinde çalkantılı bir dönemin temelini oluşturdu, Fransız mandasına ve Suriye'nin bağımsızlığa giden yolunu belirleyecek zorluklara zemin hazırladı. Suriyeliler kendi tarihsel anlatılarının son derece farkındaydı ve savaş sonrası düzenlemeleri kendi kaderlerini belirleme haklarının ihlali olarak görüyorlardı ki bu, gelecek yıllarda yabancı hakimiyetine karşı direnişlerini şekillendirecek bir mücadelenin başlangıcıydı.

Bu çalkantılı dönemin merkezinde, Suriye direnişinin sembollerinden biri olacak Yusuf Azma ortaya çıktı. Yusuf Azma'nın hikâyesi, Osmanlı'nın Suriye'den çekilmesi, başta Fransa olmak üzere emperyalist güçlerin ihtirasları ve 1915'ten 1920'ye kadar değişen siyasi ortamın karmaşık dokusuyla iç içe geçmektedir. Bu açıdan Azma'nın Suriye'deki faaliyetleri Arap tarihi başta olmak üzere Anadolu Millî Mücadelesi Güney cephesi açısından önem arz etmektedir.²

¹ Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan 1916 Arap İsyanı, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yönetiminden kopmak isteyen bazı Arap milliyetçi grupların önderlik ettiği bir ayaklanmaydı. İsyan, birleşik bir Arap devleti kurmaya çalışan Şerif Hüseyin bin Ali ve oğulları gibi figürlerin çabalarıyla ateşlendi. Bugün Suudi Arabistan'ın bir parçası olan Hicaz bölgesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu zayıflatmayı amaçlayan İngiliz ve Fransızların desteğiyle başladı. Bu yabancı güçlerin etkileri dışında İttihat ve Terakki'nin milliyetçi politikaları bazı Arap milliyetçi grupları rahatsız etmekteydi. Bu nedenlerle el-Ahd gibi gizli milliyetçi örgütler kurulmuştu (Tripp, 2000, s. 28). İsyan, Osmanlı kuvvetlerine sabotajlar ve direk saldırıları içeriyordu. Bu isyan Arap milliyetçiliğinin isteklerini sembolize ederken, nihai hedeflerine tam olarak ulaşamadı. Sykes-Picot Antlaşması gibi savaş sonrası antlaşmalar, isyanın liderleri tarafından öngörülen birleşik Arap devleti yerine Arap topraklarının İngiliz ve Fransız nüfuz alanlarına bölünmesine yol açtı (McMeekin, 2015, s. 1).

² Konumuz gereği biz Türkiye Güney cephesiyle ilişkileri çalışma içinde Yusuf Azma üzerinden elde ettiğimiz kadar bilgiyle ele alacağız, genişletmemizin sebebi literatürde Suriye ve Anadolu Millî Mücadeleleri benzerlikler vs. konulu birçok çalışmanın yer almasıdır. Mesela, Ö.O. Umar'ın "Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği", S. Erdaş'ın "Millî Mücadele'de Elcezire Cephesi ve Şeyh Süresi'nin

Suriye tarihi açısından hayatı, katkıları ve etkisi düşünüldüğünde ise hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamış olması eksiklik doğurmaktadır. Bununla birlikte Batı literatüründeki birçok çalışmada Osmanlı İmparatorluğu içindeki askerî geçmişi büyük ölçüde göz ardı edilerek sıklıkla Osmanlı karşıtı Arap milliyetçisi bir figür olarak nitelendirilmektedir. Bu tasvirin aksine Azma, görev süresi boyunca Arap ayaklanmalarının bastırılmasında rol oynamıştır (Provence, 2011, s. 216). Bu bağlamda ele alınan konu, Azma'nın yaşamı ve mirasının çeşitli yönlerini ortaya koyarak bu boşlukları doldurmayı amaçlamaktadır. Azma'nın yetişme yılları, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki askerlik hizmeti, I. Dünya Savaşı'nın ardından Şam'a dönüşü ve Kral I. Faysal'ın önderliğinde Suriye'de kurulan Arap Devleti'ne katılımı ele alınacaktır. Yeni bir ulusun inşasını birlikte tasarlarlarken Faysal'a danışmanlık rolüne özellikle vurgu yapılacaktır.

Azma Ailesi ve Yusuf Azma'nın Erken Yaşamı

Azmalar, Osmanlı ve sonrasında modern Suriye tarihinde önemli etkileri olan Türkmen bir ailedir. Kökenleri Anadolu'dan Suriye'ye yerleşmiş Türkmen bir lider olan Hasan Azma'ya (11. yy) kadar gitmektedir. Bu seçkin ailenin pek çok üyesi Suriye'de tüccar, toprak sahibi, yönetici, askerî ve siyasi lider başta olmak üzere sanat ve bilim alanında da önemli mevkilerde bulundular.³ Bunlar arasında Yusuf, Nahib ve Adil Azma modern Suriye Devleti'nin kuruluş aşamasında yani Faysal döneminde ve sonrasında önemli roller oynamış aile üyelerindedir. Özellikle Yusuf ve yeğeni Nahib, Osmanlı ordusunda saygın birer subaydılar (Roded, 1983, s. 90).

Yusuf Azma, 9 Nisan 1884 yılında Şam'ın el-Şagur mahallesinde Türkmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Erken yaşlarda babasını kaybetmesiyle Yusuf Azma'nın sorumluluğunu ağabeyi Abdülaziz Azma üstlenmiştir. İlk eğitimini Samadiye Mahallesi'ndeki el-Yaguşiye İbtidai mektebinde aldıktan sonra Bahsita (Bahsiya) Mahallesi'ndeki Yelbağa Camisi'nde bulunan Rüşdiye'ye devam etmiştir. Bu okullardan mezuniyetini almasıyla birlikte Tenkez İdadisi'nde eğitimine devam etmiş, ancak sağlık problemlerinden dolayı 1 yıl dolmadan İstanbul'a gitmek zorunda kalmıştır. İstanbul'da bir çene ameliyatı geçirdikten sonra eğitimine burada devam etme kararı almış ve birçok seçkin Osmanlı subayının eğitim aldığı Kuleli Askeri İdadisi'ne girmiştir. Kuleli'den mezuniyetinin ardından Mustafa Kemal Atatürk ile birbirine yakın yıllarda Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde eğitim alan sayılı subaylardan biri olmuştur⁴ (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>). Harbiye Mektebi'nden de mezun olup Mülazim-i Sani (teğmen) rütbesini almaya hak kazanmıştır. Daha sonra ise Harp Akademisi'ne devam etmiş ve buradaki 3 yıllık eğitimini tamamlamasıyla 1906 yılında yüzbaşı rütbesini almıştır. Okulunu birincilikle bitirdiği için II. Abdülhamid tarafından altın madalyayla ödüllendirilmiştir. Ayrıca Harp Akademisi'nde Mustafa Kemal ve Yasin el-Haşimi ile okul arkadaşı olan Yusuf Azma;

Bölgedeki Faaliyetleri” ve H.Y. Odabaşı'nın “Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal Antlaşması ve Millî Mücadele Döneminde Suriye ve Irak” çalışmaları örnek olarak verilebilir.

³ Bu noktada Azma ailesi ile yine Suriye'de Türk kökenli Azmazadelerin bazı çalışmalarda (Odabaşı'nın Avrupa emperyalizmi ve Suriye direnişi adlı çalışmasında “Azimzadelere mensup Yusuf el Azm” diye belirttiği gibi) birbirlerine karıştırıldıkları görülmektedir. Bu iki aile arasında herhangi bir bağlantı olduğuyla ilgili bir bilgiye çalışma sırasında ulaşamadık. Keza Adil Azma “Miraat-u al Şam tarih Dimaşk ve'l-ahliha” eserinde bu aileden bahsetmemektedir. Yine İslam Ansiklopedisinde Azmazadeler maddesinde (Karaca, 1991, s. 350) ailenin üyelerinden bahsedilirken Yusuf Azma hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir. Azmalarla ilgili bu çalışmalarda olduğu gibi birçok çalışmada da Azmazadelerle ilgili bir bağlantıları olduğuyla ilgili bilgi geçmemektedir. Biz bu iki ailenin farklı aileler olduğunu düşünmekteyiz.

⁴ Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 13 Mart 1899 yılında Harp Okuluna, 10 Şubat 1902 Pazartesi tarihinde Harp Akademisine girmiştir. (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr>).

Arapça, Türkçe, Fransızca ve Almanca dillerini bilmekteydi. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin de bir üyesiydi (Provence, 2011, s. 207; www.alukah.net).

Yusuf Azma'nın çekirdek ailesine bakıldığında babasının adı İbrahim, annesinin adı ise Laila Sharbaji idi. Azma'nın üç kardeşi vardı ve isimleri Abdülaziz, Zeki ve Tahir'di. Karısının adı Münire olmakla birlikte onun Cemal Paşa'nın kızı olduğu iddia edilmektedir. Başka bir iddia ise 1903-1906 yılları arasındaki Bahriye Nazırı Celal Bey'in kızı olduğudur (Odabaşı, 2018, s. 180). Ancak birçok Arapça kaynaktan Cemal Paşa'nın kızıyla evli olduğu iddiası şiddetle reddedilmektedir. Münire ile olan evliliğinden ise Leyla adında bir kızı vardı⁵ (Suriye Cumhuriyeti Kararname, 1947).

Azma'nın askerî kariyeri ve Suriye'deki faaliyetlerine değinmeden önce Yusuf Azma ile birlikte Suriye bağımsızlık mücadelesinde rol alan Nahib ve Adil Azma'dan kısaca bahsetmek gerekmektedir. Hayatlarının büyük bir kısmını anavatanları Suriye'de geçirmelerine rağmen Azma kardeşler Filistin, Ürdün ve Mısır'da da etkinlerdi. Kral İbn Suud'un İhvan birliklerinin eğitiminde⁶ yer aldılar ve aynı zamanda Suriye hükümetinde önemli siyasi mevkilerde bulundular (<https://specialcollections.exeter.ac.uk>). Bu aile üyelerinden Nabih Azma, amcası Yusuf Azma'ya benzer bir eğitim ve askerî kariyere sahip olduğu görülmektedir. Buna göre, Şam'ın Bahsita mahallesinde Yelbağa Camii'ndeki Rüştüye'de eğitim gördü. On iki yaşında babasının Hudeyde bölgesine yönetici olarak atandığı Yemen'e gitti. Yemen'den döndükten sonra 1905'te İstanbul Harp Okulu'na girdi ve 2 yıl sonra teğmen rütbesiyle mezun oldu. Daha önce Osmanlı ordusunda iken Libya'da İtalyanlara karşı savaşmış ve I. Dünya Savaşı'nda ise Süveyş Kanalı'na yapılan saldırının yanı sıra Filistin'deki savaşlara da katıldı. Savaş sonunda Osmanlı kuvvetlerinin yenilgiye uğramasının ardından İngilizler Filistin, Irak ve Ürdün'ü, Fransa ise Suriye'yi (BCA, 110-9-1-11/5-75) almak üzere gizli antlaşmalar yaptılar. Bu süreçte Kral Faysal, Suriye Arap Krallığı'nın başına getirildi (Barr, 2016, s. 185). Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüyle de Nahib, Şam'a döndü ve Kral Faysal'ın ordusuna katıldı. Faysal'ın kısa saltanatında Nabih Azma, 1920 yılında Halep'te polis müdürü olarak atandı. Amcası Yusuf Azma'nın ölümü ve Fransızların 24 Temmuz 1920 tarihinde Suriye'yi ele geçirmesinin ardından Nabih Azma, Suriye'yi terk etti ve sonraki 20 yıl boyunca sürgünde kaldı (Moubayed, 1989, s. 193).⁷ Adil Azma ise Nabih Azma ve Yusuf Azma'nın

⁵ "19 Ekim 1947 Tarihinde Suriye Cumhurbaşkanlığı 1073 sayılı kararnameye göre Şehit Yusuf Azma'nın kızı Leyla Hanım'a sekiz bin Suriye lirası tevdi edilmesi kararlaştırılmıştır." (Suriye Cumhuriyeti Kararname No:1073, 19 Ekim 1947).

⁶ Abdülaziz b. Suud, Suudi Arabistan Devleti ve Krallığı'nın kurucusudur. Onun İhvan birlikleri ise 1912'de Vehhabi teşkilatı olarak kurulmuş ve Arap milliyetçiliğinin Arap Yarımadası'nda yerleşmesini bu teşkilat sağlamıştır (Yavuz, 1988, s. 194).

⁷ Nahib Azma sürgünden sonra, Suriye'nin güneybatısında, Ürdün sınırına yakın Dürzi şehri as-Suwaydâ'ya taşındı ve ardından Kral Faysal'ın kardeşi Ürdün Emiri Prens Ali bin Al Hussein'in danışmanlığını üstlendi. Burada Ürdün emiri tarafından 1922 yılında belediye başkanı olarak atandı. Sonrasında Amman Valiliği, Karak Belediye Başkanlığı, Aclun Valiliği 1925 yılında Ürdün İç İşleri Bakanlığı ve son olarak da 1927'de Amman'da Polis ve Kamu Güvenliği Müdürlüğü görevlerinde bulundu. Tüm bu görevlerde bulunduğu dönemlerde Suriye'deki siyasi ortamdan uzaklaşmayarak bağlarını sürdürdü. Adil Azma'nın da önde gelen üyelerinden biri olduğu Suriye bağımsızlığı için mücadele eden bir örgütün faaliyetlerine katıldı. Bundan dolayı İngilizler, onun tutuklanması için Kral Abdullah'a baskı yaptıklarından dolayı Amman'dan Mekke'ye kaçmak zorunda kaldı. Burada Kral I. Faysal ve Abdullah'ın ağabeyleri Prens Ali'nin siyasi danışmanlığını yürüttü. Bir süre sonra Kudüs'e geçerek diğer Arap milliyetçilerine katıldı ve Arap topraklarının emperyalist güçlerinden kurtuluşu için bir devlet çatısı altında pan-Arap bir ideoloji de olan İstiklal Partisi'nin kuruluşunda yer aldı (Khoury, 1983, s. 88). Sonunda kendi vatanı olan Suriye'ye dönerek 1936 tarihinde Suriye Başkanı Haşim el-Attasi'nin Ulusal Blok rejimi ile ittifak gerçekleştirdi. Aynı dönemde İskenderun'a valilik görevi kendisine verildi (Khoury, 2006, s. 227). Nahib Azma, 1936 yılından 1939 yılına değin Filistin'i savunmak için Yahudi karşıtı Arap

mücadelelerine katılmakla birlikte onun askerî bir geçmişi yok idi. Bunun yerine İstanbul'da kamu yönetimi eğitimi aldı ve 1911 yılında Beyrut Sultanisi'nde eğitimci olarak kariyerine başladı. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı ordusuna alındı ve savaş bitene kadar orduda görev yaptı. Savaşın sona ermesiyle Suriye'ye dönerek Şükrü Kuvvetli ile birlikte İstiklal Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı (Provence, 2005, s. 147). Adil de kardeşi Nahib gibi Fransız manda yönetimine karşı çıkarak Fransızlara karşı mücadele etti. Bundan dolayı bir yıl hapis cezasına çarptırıldı ve serbest bırakıldıktan sonra Amman'a sürgün edildi (Azma, 1987, s. 9).⁸

Yusuf Azma'nın Askerî Kariyeri

Yusuf Azma, Harp Akademisi'nden mezuniyetini aldıktan sonra Yıldız Sarayı'ndaki Kurmay Okulu'nda yardımcı eğitimci oldu. 1909 yılında Almanya'da Yüksek Harp Kurmay Okulu'nda eğitim almak için Almanya'ya gönderildi⁹. Almanya'daki eğitimini tamamlamasıyla birlikte Kahire'de askerî ataşelik ve Osmanlı Yüksek Komiseri Yardımcılığı görevlerinde bulundu (www.alukah.net; BOA, A.) MTZ. (05) 9-304). 1912'de Azma, İstanbul'a döndüğünde I. Balkan Savaşı'nın başlamasıyla savaşa katıldı. Savaşın sona ermesiyle tekrar Mısır'a döndü ve hava değişimi nedeniyle Mısır Fevkalade Komiserliği'nde askerî ataşe olarak görevlendirildi. (BOA, A.) MTZ. (05) 32-417). I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Bulgaristan'daki 25. Osmanlı Tugayına katıldı. Bundan kısa bir süre sonra Enver Paşa'nın yardımcısı olarak komuta kademelerinde bulunmak üzere İstanbul'a gönderildi (Moubayed, 1983 s. 90). Enver Paşa'yla birlikte Anadolu, Suriye ve Irak'taki Osmanlı ordularının teftişlerine katıldı (Roded, 1983, s. 90).

Komitesi'ni kurdu. 1940 yılına gelindiğinde Fransızlar tarafından vatana ihanet suçuyla tutuklandı ve 40 yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı. Ancak kısa bir süre sonra Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle yönetiminin ılımlı politika takip etmesiyle serbest bırakıldı. Serbest bırakılmasına rağmen Suriye'den ayrılarak 1946 yılına kadar Türkiye'de yaşadı. Suriye bağımsızlığını kazanınca Suriye'de bir grup deneyimli siyasetçiyle Ulusal Parti'yi kurdu (Khoury, 1981, s. 450). Bu parti, Suudi Arabistan'ın müttefiki, Haşimi bloğuna muhalifken ABD ve Avrupa ile ittifaktan yana tanınmış kentlilerden oluşan bir koalisyondur. Azma, 1943 yılında iktidara gelen Şükrü Kuvvetli ile ittifaka girerek daha önce amcası Yusuf Azma'nın ifa ettiği modern Suriye Devleti'nin savunma bakanlığına getirildi. Ancak Şükrü Kuvvetli'nin bir darbeyle yönetimden düşmesi sonucu tüm diğer yetkililer gibi görevden alındı. Yeni yönetimde adının sıkça geçmesine rağmen herhangi bir görevi üstlenmedi. 1950'li yıllara gelindiğinde Cemal Abdülnasır'ın başını çektiği Arap milliyetçiliği hareketine katılarak 1958 yılında Suriye ve Mısır'ın birleşmesini destekledi. Hayatı boyunca Arap milliyetçiliği adı altında emperyalist güçlerle mücadele sürdüren Nahib Azma, 1972 yılında hayatını kaybetti (Azma, 1987, s. 9).

⁸ Sürgünde olduğu süreçte diğer sürgünde bulunan Arap milliyetçiler ile birlikte Prens Michel Lütfullah'ın Suriye-Filistin Kongresi'ne katıldı. 1925'te ise Prens Abdullah'ın sarayından Fransızlara karşı başlatılan Büyük Suriye İsyanı'nda Arap Dağı'ndaki isyancılara silah ve para aktardı. Bunun sonucunda Fransızlar tarafından yakından takip edilmeye başlandı. Bu süreçte Kraliyet İcra Bürosu'nda görevde bulunmaktaydı. Bu görevini 1936 yılı Haşim el-Atasi'nin iktidara gelip onu Suriye'ye çağırına kadar sürdürdü (Khoury, 2006, s. 546). Adil, Atasi yönetimi 1939 yılında iktidardan düşmesiyle Bağdat'a taşınmak zorunda kaldı. Buradaki okullarda öğretmenlik yaptı ve aynı zamanda Arap milliyetçiliği üzerine makaleler kaleme aldı. Birkaç yıl sonra arkadaşı Şükrü Kuvvetli, Suriye Cumhurbaşkanı olunca Suriye'ye dönerek 1945'te Lazkiye'ye vali olarak atandı. Lazkiye'de görev yaptığı süreçte Süleyman el-Mürşid'in (Dam, 2000, s. 28) Kuvvetli'ye karşı başlattığı isyanı bastırmakta önemli bir rol oynadı. Lazkiye Valiliği'nden sonra ise Halep Valiliği'ne atandı, ancak 1949 yılında General Hüsnü el-Zaim'in darbeyle iktidara gelmesiyle bu görevinden alındı. Hüsnü Zaim'in iktidardan devrilmesiyle Haşim el-Atasi'nin kabinesine girerek devlet bakanı görevine atandı. Azma, 1950 yılında emekliye ayrıldı ve bundan iki yıl sonra vefat etti (<https://specialcollections.exeter.ac.uk>).

⁹ II. Wilhelm ve II. Abdülhamid arasında askeri iş birliği antlaşmaları mevcuttu. Bu itibarla karşılıklı olarak askerî heyetler gönderilmişti. Bunun yanı sıra Osmanlı ordusu modernizasyonu altında Osmanlı subayları eğitim için Almanya'ya gönderilmiştir. 1884-1915 yılları arasında 153 Osmanlı subayı Almanya'da askerî eğitim almış, bunların arasında en önde gelenlerden biri Enver Paşa'ydı (Philipp, 2014, s.36-39).

Suriye'ye Dönüş ve Meyselun Savaşı Öncesi Faaliyetleri

I. Dünya Savaşı'ndan önce Suriye'de ve diğer Arap bölgelerinde Osmanlı merkezleşmesinin hızlanması ve Avrupa'daki milliyetçilik gibi düşünce akımlarının etkisiyle bağımsız bir Arap devleti kurma düşünceleri bölgede hızla yayılmaktaydı.¹⁰ Buna yönelik birçok gizli Arap cemiyetleri kurulmuştu (Bilgenoğlu, 2006, s. 45). Fransızların Suriye'yi ele geçirmeye yönelik adımlar atması, Suriyeli Arap milliyetçilerini ve diğer grupları rahatsız etti.¹¹ I. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle de birçoğu Suriyeli eski Osmanlı subayları, bağımsız bir Suriye Devleti fikriyle bölgeye intikal etmeye başlamışlardı. Bu eski Osmanlı subayları içerisinde en deneyimlilerden biri olan Azma, Suriye'nin yeni lideri Kral I. Faysal ile görüşmüş ve onun danışmanlığını kabul etmişti (Zeine, 1977, s. 30).

Yusuf Azma ve diğer eski Osmanlı subayları sadece birkaç ay öncesine kadar Arap İsyanı'na karşı savaşmış olmalarına rağmen Kral I. Faysal tarafından hoş karşılanmışlardı (Dawn, 1991, s. 16). Aslında bu durum, iki taraf için de pragmatist bir yaklaşımdı. Her ne kadar Osmanlı geçmişine bağlılıkları Faysal'ı ve Arap milliyetçisi çevreleri bir şüphe içinde bıraksa da Faysal'ın kendi devletini kurmak için deneyimli, savaş görmüş bu subaylara ihtiyacı vardı. Osmanlı'nın bu eski subayları ise Faysal'ın liderliğinde mücadelelerine kaldıkları yerden devam edebilecek, hem de kendi devletlerini kurma fırsatına erişmiş olacaktı.

Azma ve onun gibi subayların Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılıkları şaşırtıcı bir konu değildi. Öncelikle bu subayların bir kısmının soyları Şam veya Halep'ten Türk kökenli ailelere dayanmaktaydı. Üstelik genç yaşlarda eğitimlerini İstanbul'da almaları, Türkçeyi Arapçadan daha iyi biliyor olmaları gibi nedenler devlete aidiyet duygularını artırmıştı. Osmanlı'yı bazı konularda eleştirseler de savaş sırasında Osmanlı'ya bağlılıklarını, yukarıda değindiğimiz gibi Arap isyanlarında bile devam ettirmişlerdi. İtilaf devletlerinin savaşı kazanmasıyla Osmanlı'ya bağlılık durumu fiiliyatta çökmüş oldu çünkü onlar artık Osmanlı askeri değillerdi. Benzer şekilde, Anadolu'daki propaganda genel olarak emperyalist işgallere karşı Müslüman birliğini savunsa da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kimliği çok uluslu bir imparatorluk yapısına dönüşe engeldi. Yine de Azma gibi bazı Şamlılar Mustafa Kemal'in önderliğindeki Türk Millî Mücadelesine sempatiyle bakıyordu. Ancak bundan sonraki birliktelik imparatorluğa geri dönüşten ziyade sadece emperyalist güçlere karşı iş birliği şeklinde sürdürülebilirdi. Bu doğrultuda ilerleyen dönemlerde Yusuf Azma, buna yönelik adımlar atmaya çalıştı (Russell, 1985, s. 69-70).

Kral I. Faysal, Yusuf Azma'nın Arap milliyetçiliğinde önemli bir rol oynamamasına ve Mustafa Kemal'e karşı olan sempatisine rağmen ona tamamen güvenip değer veriyordu. Ayrıca Azma, krala karşı muhalif olan bazı subayların dirençlerini azaltarak ona hizmet etmişti. Bu nedenler göz önüne bulundurulduğunda Faysal, Azma'yı Ocak 1919'da önce Beyrut'a askerî delege, ardından da Başbakan Rıda el-Rikabi'nin kabinesinde savunma bakanı olarak atamıştı (Neep, 2012, s. 28). Göreve gelir gelmez Azma, modern Suriye Ordusu'nu oluşturmak için

¹⁰ 1899 yılında Amerika'ya göç etmiş olan birçok Suriyeli orada örgütlenerek Genç Suriyeliler adında bir komite oluşturmuşlardı. Bu komite Osmanlı'ya karşı Suriye bağımsızlığını amaçlayan bir yapıya haizdi. Dönemin Amerikan gazetelerinden olan New York Herald Gazetesi'nde bu komite ve yapısıyla ilgili makaleler yayımlanmaktaydı (BOA, HR.SYS. 74-65; HR.SYS. 74-67).

¹¹ Osmanlı'ya karşı isyan eden Arap milliyetçileri, hedeflerine daha kolay ulaşabilmek için başlangıçta Fransa'dan destek almayı bir problem olarak görmemişlerdir. Fransızların bölgede kalıcı bir yönetim kurma niyetlerini fark ettiklerinde Fransızlardan rahatsız olmaya başlamışlardır (Demirel, 2019, s. 72). Cemal Paşa da bunu öngörüp "Suriye bir gün eenebi himayesi altına girecek ise Suriyeli Hıristiyanlar hemen müttefiklik bu himayenin Fransa himayesi olmasını arzu edeceklerdir" bu sözü söylemiştir (Cemal Paşa, 1993, s. 13).

harekete geçmişti. Öncelikle Osmanlı Ordusu'ndan kalan mühimmatı toplatmış ve daha fazla silahlanma için fon oluşturmaya çalışmıştı. Orduyu oluşturacak askerlere gelindiğinde; halihazırdaki ordunun çoğunluğu Arap Bedevi kabilelerinden gelen gönüllülerden müteşekkildi. Üstelik o dönemde Suriye'de zorunlu askerlik yoktu ve askerî eğitim için resmî bir okul da bulunmuyordu (Moubayed, 2006, s. 8). Bu nedenle Faysal ve Azma, ordunun daha nitelikli bir hâl alması için sadece isyancılardan ve gönüllülerden oluşan grupların yanı sıra özellikle savaş tecrübesi olan Iraklı ve Suriyeli askerleri göreve getirmeye çalıştılar. Ancak bu durum orduda bir ikilik oluşmasına yol açtı. Özellikle Suriyeli subayların çoğu, orduda Irak'tan gelen subayların öne çıkmasına hoş bakmıyordu. Orduda gelişen ikilik sadece farklı bölgelerden olmalarına dayanmıyordu. Aynı zamanda dış politikalarında olan tutumları taban tabana zıttı. Iraklı askerler kendi vatanlarından İngilizleri çıkarmak için Fransızlardan destek umarken, Suriyeliler de Fransızları ülkelerinden çıkarmak için İngiliz yardımı umuyordu. Bu minvalde uluslararası bir bölünmüşlüğe uğramış olan Arap Ordusu yine de Azma ve Yasin el-Haşimi dönemlerinde büyük gelişmeler kaydetti (Russell, 1985, s. 53).

Kral I. Faysal ve Yusuf Azma'nın bu yönlü çalışmaları başlangıçta Fransız Başbakanı Clemenceau'yu daha ılımlı bir politikaya sevk etmek durumunda bırakmıştı. Aynı zamanda Faysal ve ekibine karşı sert bir hareket onları Türk milliyetçilerinin eline düşmesine neden olabilirdi (Fraser, 2011, s. 295-296).¹² Bunun üzerine Clemenceau, Faysal'a bir antlaşma sunmuştur. 6 Ocak 1920 tarihinde imzalanan Faysal-Clemenceau Antlaşması ile Fransa, Faysal'ın krallığını tanımıştır. Ancak antlaşmanın yürürlükte kalması için Fransa'nın Suriye'de manda yönetimi kurması, Faysal'ın Fransa ile dostane ilişkiler sürdürmesi, Fransa'nın Suriye'deki ekonomik ve kültürel haklarını koruması ve Faysal'ın Fransa'nın Suriye'deki askerî varlığına karşı çıkmaması gibi şartlara bağlıdır. Faysal'ın bu antlaşmayı kabul etmesi, Suriye'deki Arap milliyetçileri ve Yusuf Azma'nın başını çektiği bağımsızlık yanlılarından oluşan bir grup tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Bu grup, Faysal'ın Fransız mandasını kabul etmesini ihanet olarak görmekte ve Suriye'nin tam bağımsızlığını savunmaktadır. Suriye halkının da birçok mitingle bağımsızlıktan yana olduğunu gören Faysal, Yusuf Azma'nın da çabalarıyla Fransız mandası fikrinden vazgeçti. Bundan kısa süre sonra yani 7 Mart 1920 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Longrigg, 1958, s. 94).

Bağımsızlık ilanının ardından dönemin Suriye siyasetinde iki farklı konu çokça tartışılmaya başlandı. Bu konulardan biri olan zorunlu ve bedelli askerlik, en çok tepki gösterilenlerdendi. Tepkilerin büyük bir kısmı ise Suriye Savunma Bakanı Yusuf Azma'ya yönelikti. Çünkü orduya asker kazanmak için bu uygulamaların arkasında Azma vardı. Buna rağmen Azma, askerlik uygulamaları konusunda ısrarlarını sürdürmüştü. Ancak polislerin asker kaçağı birkaç kişiyi tutuklarken saldırıya uğramaları ve başta Bedevi gruplar olmak üzere Fransızlarla iş birliği yapabilecekleri tehditleri yüzünden Azma, en azından bazı mahallelerden asker toplamaktan vazgeçti. Bu gibi aksaklıklara rağmen orduyu güçlendirme adına uygulamalar hızlı bir şekilde ilerliyordu. İngilizlerin de destekleriyle bazen de engellemelerine rağmen Mayıs ayında 6000 kişilik bir jandarma kuvveti ile birlikte bir de tugay kuruldu. Birkaç ay sonrasında bu sayı 7000'e kadar ulaştı. Şam'da genel bir karargâh ve 1. harp okulu kurulurken Halep ve

¹² Suriyelilerin istekleri de bu yöndeydi. 1919 yılında Üçüncü Ordu Kumandanlığına gelen bir ihbarda Suriye bölgesinde Fransızların işgaline yönelik halkta büyük tepkiler oluşmaya başlandığı belirtiliyordu. Bununla birlikte Fransa gibi yabancı bir devletin hakimiyetini tanımayacaklarını sadece Türk hakimiyetini kabul edeceklerini ve Fransızlara karşı halkın örgütlenerek ayaklanmalar çıkartılacağı da gelen ihbarlar arasındadır. En yakın zamanda ise özel bir heyet seçilene bu konular üzerinde görüşmek için İstanbul'a gönderilecektir (ATASE, 110-9-1-11/5-85).

Darca'da 3 tugay daha kuruldu. Tüm bu çabalara rağmen eksiklikler çoktu ve üstelik yukarıda ifade edildiği gibi askerlik meseleleri yüzünden halkın sadakati şüpheliydi (Hâkim, 1980, s. 180).

Suriye'nin bağımsızlık kararı iç siyasette tartışılmaya devam ederken dış siyasette bu karar tepkiyle karşılandı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan Suriye ve benzeri vilayetlerde manda yönetimi konusunda 18 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da toplanan İtilaf devletleri, Kral I. Faysal'ın krallığını tanımadı. Konferansta da Fransız manda yönetiminin Suriye'de kurulmasına karar verildi (Grainger, 2013, s. 232). Bu kararın üzerine Suriye'de Nadi el-Arabi, el-Fatat ve Hizb el-Istiklal el-Arabi gibi milliyetçi grupların başını çektiği birçok miting düzenlemiş ve herhangi bir yabancı kontrolüne şiddetle karşı çıkmıştır (Muslih, 1991, s. 171). O dönemde Suriye'deki Fransız yönetiminin başında bulunan General Henri Gouraud, Faysal yönetiminin gitgide artan bağımsızlık yolundaki girişimlerini endişeyle takip etmekle birlikte somut bir adım olarak 3 Temmuz 1920 tarihinde Suriye'yi protesto etti. Ardından da bunu bir adım daha ileri götürerek 14 Temmuz günü Faysal'a bir ultimatom gönderdi (Eldar, 1993, s. 488). Fransızların bu hareketleri karşısında Suriye Kongresi toplanmış ve toplantılarda iki farklı görüş öne çıkmaya başladı. İlk görüşü savunanlardan Maliye Bakanı Faris el-Khuri ve İç İşleri Bakanı Aladdin el-Durubi, Fransa ile uzlaşmayı destekliyordu. Hatta yine bu görüşte olan Abdurrahman Şahbandar da Faysal-Clemenceau Antlaşması'na (Tanenbaum, 1978, s. 35) dayalı bir düzenleme istiyordu. Hükümetin Savunma Bakanı Yusuf Azma ve onunla aynı fikirde olan grup ise "tam bağımsızlık hedefine ulaşmak için gerekirse tüm dünyaya karşı savaşa hazır" olduklarını söylüyorlardı (Shoup, 2018, s. 103). Hatta Yusuf Azma da şu sözlerle bunu dile getiriyordu: "Şu anda iki mesele arasındayız: Ölüm ya da yaşam. Ölüm teslimiyetle, yaşam ise cesaret ve fedakarlıkla olacaktır". Bu görüşün savunucuları iddialarını da Fransa'nın bulunduğu koşullar nedeniyle Suriye'ye yeteri kadar kuvvet gönderemeyeceklerine dayandırıyorlardı. Hatta Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Türkiye'deki başarıları göz önündeydi. Bu öne çıkan argümanlarla birlikte Türklerle Fransızlara karşı bir ittifak dahi kurulabilirdi (www.alukah.net).

Yaşanan bu gelişmeler devam ederken Yusuf Azma, savaşa hazır olmak için orduyu toparlamaya devam ediyordu. Devam eden iki ay boyunca en az 25.000 kişilik bir ordu için lojistik ihtiyaçlar hazırlandı. Olası savaş bölgelerinde çeşitli askerî kamplar kurdu. Ancak ordunun yanında hâlâ gönüllülerden oluşan gruplar özellikle Bedeviler sayısal olarak çoğunlukta idi. Azma, bunları da askerî eğitime sokarak hızlı bir şekilde savaşa hazırlamaya çalıştı. Fransız ordusunun niteliğine göre Arap ordusu çok ilkel kalmış olsa da kısa süre içinde dönemin şartlarına nazaran modern sayılabilecek bir ordu kurdu. Yalnız hükümet içindeki entrikalar ve günlerce süren politik tartışmalar onun çok zamanını alıyordu. Bu nedenle Azma, Şam'daki hükümet kararlarına müdahil olabilmek için yeteri düzeyde ordunun eğitimi ile ilgilenemedi. Dolayısıyla güçlü bir savunma inşa edememesi gelecek yıllarda büyük sorunlara yol açacaktı (Russell, 1985, s. 180-181).

Ordu savaşa hazır bir duruma getirmek için uğraşan Kral I. Faysal ve Azma, aynı zamanda Fransızlara karşı durabilmek için uluslararası arenadan da destek almaları gerektiğini biliyorlardı. İngilizlerle her ne kadar bu amaçla görüşmeler yapılsa da onlara tam manasıyla güvenmiyorlardı. Üstelik antlaşmalar gereği Suriye, Fransız mandasına verilmişti ve İngilizler de bunun gerçekleşmesini bekliyordu (Hall, 1948, s. 110). Amerikalılardan da yeteri düzeyde bir destek alamayacaklarını anlayan Faysal, Türkiye ile bir birliğe pek sıcak bakmasa da Azma'nın da telkinleriyle Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Milliyetçilerinden destek almak

için görüşmeye karar verdi (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2013, s. 9).¹³ Bu konuda Faysal'ın görevlendirmesiyle Azma, Türkiye ile temaslarda bulunmak için Kuzey Suriye'ye birçok kez gitti (Houry, 1987, s. 101). Bu görüşmelerin yapıldığı Ali Fuat Cebesoy'un daha sonra yazdığı anılarında da anlaşılmaktadır. Cebesoy, anılarında bazı Arap aşiretleri dışında Irak ve Suriye'deki Arapların çoğunluğunun kuzeye çekilmiş dindaşları Türklere yardım beklediklerini belirtmektedir. Yine ona göre, Arapların yüzyıllarca kader birliği yapmış oldukları Türklere karşı düşmanca tavır sergilemelerine neden olanlar tarafından kandırıldıkları açıktı ve Arap halkı artık açıkça "Bizi din kardeşlerimiz Türklere kurtaracaktır." diyorlardı. Ayrıca Cebesoy, Azma ile görüşmelerini şu şekilde aktarmaktadır:

Cenup komşularımızda bize karşı başlamış olan bu fikir değişikliği onlarda da milli birlik ve milli mukavemet merkezlerinin hazırlanmasını intaç etmişti. Halep milli teşkilatında nüfuz sahibi olduğu anlaşılan Şakir Nimet (Şakir Nimet, Osmanlı ordusunda erkanıharp kaymakamı olarak vazife görmüştü.) Beyle Şam milli teşkilatının kumandanlığını deruhte etmiş bulunan Yusuf (Yusuf Paşa, Osmanlı ordusunun en kıymetli erkanıharp binbaşlarından biri idi. Şam'ın Fransızlara karşı müdafaası maksadı ile verilen muharebelerde kahramanca şehit düşmüştür.) Paşa bizimle muhabereye girişmişti. Bu müracaatlarını memnuniyetle kabul ederek işgal kuvvetleri üzerine müştereken yürümeği kararlaştırmıştık. Hatta müşterek hareketimizin daha çok müessir olabilmesi için kendilerine silah ve cephane yardımında da bulunmuştuk. Hareketlerimizi koordine edebilmek için onların yanına murahaslarımızı da yollamıştık. Bunlar arasında rahmetli Özdemir Bey de vardı (Cebesoy, 1953, s. 256).

Yusuf Azma'nın Türkiye ile görüşmeleri neticesinde birtakım yardım alsalar da (Provence, 2005, s. 49- s. 210) aralarındaki ittifak kısa ömürlü oldu¹⁴ ve istenilen düzeyde güçlü bir ittifak kurulamadı (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2013, s. 41; Odabaşı, 2014, s. 291).¹⁵

¹³ Mustafa Kemal Atatürk de bu durumun farkındadır ve TBMM'de yapılan bir celsede bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi. Dedik ki, artık hududu millimiz dâhilinde bulunan menabii insaniyeti ve menafii umumiye hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat itihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün âlemi İslâmın manen olduğu gibi maddeten de müttelik ve müttelik olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dâhilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hududu dâhilinde ve hâkimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federati fedaratik yahut konfederati konfederatik denilen şekillerden birisi ile irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu arzuları fevkinde... millet olarak (lehlerine telakki etmiş olacaklar ki) Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkılâp etti." (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2013, s. 9).

¹⁴ Mustafa Kemal, Suriye'de sadece Faysal Hükümetine değil, aynı zamanda Kuzeydeki Şeyh Salih el-Ali ve İbrahim Hanunu liderliğindeki direnişlere de maddi destek sağlıyordu. Ayrıca daha 1919'lu yıllarda Suriye bölgesindeki milliyetçileri Batılı güçlere karşı mücadeleye teşvik için bildiri de yollamıştı: "Saygıdeğer kardeşlerim, sizinle içten bir sesle konuşuyorum, düşmanın zulmü, işkencesi ve ihaneti ve bir dinin oğulları arasındaki bölünmelere neden olan acı dolu bir kalpten sesleniyorum... Gelin bu yanlış anlamaya bir son verelim ve silahlarımızı hainlere doğrultalım. İslam'ı kurtarmak için mücahitlerimiz çok yakında Arapların misafiri olacaklar. Kardeşirler ve birliktelikleriyle düşmanlarını fethedip yok edeceklerdir. Çok yaşa kardeşlerimiz ve düşman fethedilsin." (Provence, 2011, s. 210). Suriye konusu TBMM'de bu şekilde tartışılmış ve İnönü de yapılacak antlaşmalarda dikkatli olunması konusunda mahalli Kuvayı Milliye kumandanlıklarına talimatlar yollamıştı: "...Bizim bu hususta taahhüdümüz şudur: Türkiye namına muahede veya mukavele yapılması için Suriye veya Irak Hükümetlerini temsil eden makamat-ı resmiye tarafından muteber vesaike hamil murahaslar vasıtasıyla mümkündür. Mevadd-ı İttifakiye'nin, ihtilal heyetleriyle harekât-ı mütekebileyi tevhid için yapılmış taahhüdât-ı hafiyeye hususiye tarzında telakkisi zaruridir... Suriye Hükümeti ve Arap heyetleri tarafından Ankara'ya defaatle murahaslar gelmiş, elinde vesaike-i resmiye ve selahiyet-i lazimeyi haiz olmadıklarından muahede şeklinde bir taahhüname vücûda gelmemiştir..." (Kılınçkaya, 2008, s. 178-179). Ayrıca Nadılarap gibi Arap milliyetçi örgütlerin Hatay'daki faaliyetleri de Türkiye'nin millî güvenliği açısından problem teşkil etmekteydi (Türkmen, 1939, s. 917).

¹⁵ Ayrıca Mustafa Kemal, Faysal'ın kendisiyle bir antlaşma imzalamak amacıyla murahaslar yolladığını ama bu antlaşmanın kaleme alınıp imzalanmadığını belirtmektedir. "Arabistan hakkında verilmiş olan tafsilâtı itmam

Çünkü Türkiye-Suriye siyaseti farklı milliyetçi temellere kurulmuştu ve Kral I. Faysal da şahsen Türkiye ile gerçek bir birliğe pek ilgi göstermiyordu. Türkiye ise Batı cephesine odaklanabilmek için Güney cephesinde Fransızlarla uzlaşmaya sıcak bakıyordu (Akşin, 1982, s.16). Gouraud da Güney cephesinde düşmanlarını azaltmak için Mustafa Kemal ve Kuzey Suriye'deki direnişçilerin lideri Şeyh Salih Ali ile ateşkes imzalamak niyetindeydi. Böyle bir ateşkes için Mustafa Kemal'den olumlu bir yanıt almayı başaran Gouraud, Şeyh Salih Ali'nin birkaç yandaşını Fransa lehine çalışmaya ikna etmiş olsa da onunla bir ateşkes imzalamayı başaramadı (White, 2011, s. 56).¹⁶ Bu süreçte Azma hem Kuzey Suriye'de asker toplama çalışmaları yapıyordu hem de Gouraud'un hareketlerini takip ediyordu. Asker toplama konusunda hayal kırıklığına uğrasa da Şeyh Salih Ali'nin Gouraud ile ateşkesini bozarak buradaki direnişin devamını sağladı (Ouahes, 2018, s. 16; Russell, 1985, s. 171). Bunun için Şeyh Salih Ali ve İbrahim Hanunu'ya silah ve cephane yardımlarında da bulundu. Fransızlara karşı ortak hareket etme konusunda görüşmeler yaptı (Provence, 2011, s. 216).

Bu gelişmelerin ardından Gouraud artık tüm Suriye'nin işgali için harekete geçmeye hazır. Gouraud bu niyetini 14 Temmuz 1920 tarihinde bir ultimatomla Suriye Hükümetine de belli etti. Ultimatomun hükümete ulaşmasından kısa bir süre sonra Yusuf Azma ülke genelinde sıkı yönetim ilan etti (Al- Assimah Gazetesi, 15 Temmuz 1920). Bu sıralarda Fransa'ya karşı başarı olasılığı da mecliste tartışılmaya başlandı. Yasin el-Haşimi liderliğindeki bir grup milliyetçi subay, Azma'nın kararlarını eleştirmeye başladı ve bu şekilde yenilginin kaçınılmaz bir son olduğunu savunmaktaydılar. Buna karşılık Azma, Faysal'a rağmen savaşmaktan başka bir seçeneği kabul etmeyerek "umarım tarih bize Kemal Paşa'nın şanından biraz verir" diyordu. Savaş kaçınılmaz olduğunda savunma için önlemler tartışılırken de Yasin el-Haşimi, Yusuf Azma'yı sert bir şekilde eleştirmeye devam etti. Kendisine verilen Şam cephesi komutanlığını da reddetti. 16 Temmuz günü bu iddiaları görüşmek için Faysal'ın başkanlığını yaptığı askerî konsey toplandı. Toplantıda Haşimi, malzeme ve topçu eksikliği nedenleriyle en fazla birkaç gün dayanabileceklerini ve bu şartlarda yenilginin kaçınılmaz olduğunu iddia etti. Konseydeki aşırı milliyetçi bir grup Haşimi'nin görüşlerini eleştirdi. Yine de toplantı sonucunda Fransızlara karşı direnişin imkânsız olduğu kararıyla sonuçlandı. Aynı gün sarayda yapılan kabine toplantısında subaylar, asker başına 300'den az tüfek mermisi ve 70 topun her biri için sadece 80 top mermisi olduğunu rapor ettiler. Böylece Azma'nın planları çöktü ve Azma da başarı şansının az olduğunu kabul etmek zorunda kaldı (Qadri, 1957, s. 245; Russell, 1985, s. 171).

Kral I. Faysal, ultimatomla vereceği cevap konusunda askerî konulardan daha fazlasını düşünmek zorunda kaldı. Verdiği yanıtta ise taleplerin büyük zorluklar içermediği Clemenceau ile Faysal'ın yaptığı antlaşmasındaki (Russell, 1985, s. 122) hâliyle mandanın kabul

edecek şeylerden sarfınazar edeceğim. Yalnız hakikaten mühim bir nokta var. Onu arz edebilirim. Suriyelilerin muhtelif merkezlerden, bizimle öteden beri Antlaşmak istediklerini ve bazılarının anlaştıkları... (daha evvelki konuşmamda arz etmiştim.) Bu meyanda Emir Faysal da vardı. Bizzat, yani Hükümet namına bizimle Antlaşmak isteyen Emir Faysal bizimle daha evvel, temasa gelmeden evvel Hükümeti Merkeziye ile de Suriye Sultanı olan zatın o zaman gönderdikleri bir murahhas vardı. O murahhasla görüşmüştük. Emir Faysal ve Hükümeti ve kendisi tarafından tasdik edildikten sonra tekrar buraya sahibi salâhiyet zevatla gelmesini söyledik. Antlaşma esasları kaleme alınmış, fakat imza vazolunmamış; nevama bir müsvedde yapılmıştı" (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2013, s. 41). Antlaşma maddeleri için Bknz. Ek 3.

¹⁶ Fransızların bu noktada yanılıya düştükleri Suriye bölgesindeki Sünni Arap unsurların dışındaki etnik veya milli grupları azınlık olarak görmeleridir. Böylece onları Sünni Araplara karşı kullanabilecekler, daha doğrusu klasik emperyalist bir tutum olan böl-yönet politikasını uygulayabileceklerdi. Düşünemedikleri ya da beklemedikleri durum ise başta Alevi ve milliyetçi Dürzi gruplar olmak üzere bu unsurlar kendilerini azınlık olarak değil, Suriyeli Arap çoğunluğun bir parçası olarak görüyorlardı (White, 2011, s. 56).

edilebileceği yönündeydi. Ancak Faysal'ın da belirli şartları vardı: Halep'ten vazgeçilmeyecekti, demiryollarının Araplar tarafından kullanılmasını, Fransız birliklerinin Halep'in dışına yerleştirilmesini ve Arap idaresinin kurulması belirli şartlardandı. Ayrıca zorunlu askerliğin kaldırılması ve Suriye kâğıt paralarının basılması gibi Fransız taleplerinin tekrar görüşülmesi için 4 günlük bir süre istedi. Gouraud'un Faysal'a yanıtı, Suriye hükümeti için biraz manevra alanı sağlamış oldu. Buna göre Gouraud, Arap ordusu ve hükümeti için demiryolu ulaşımına izin verdi ve Halep'teki yerel yönetimin iş birliğiyle devam edebileceğini belirtti. Fransız ordusu ise tamamen bölgeden çıkmayacak sadece belirli stratejik noktalarda kalacaktı. Bu şartla Suriye Hükümeti'ne bağlı polis ve jandarma güçleri bölgede bulunabilirdi. Suriye dinarına ise Arapça terimlerin konulabileceğini kabul etti. Ancak zorunlu askerlik konusunda geri adım atmadı ve İngiliz işgali sırasındaki seviyeye indirilmesini istedi, yani bu Arap ordusunun olamayacağı anlamını taşımaktaydı. Bunun da ötesine giderek Fransa ile ilişkileri bozmaktan suçlu görülenlerin cezalandırılmasını talep etmekteydi. Bu madde direk Suriye Savunma Bakanı Yusuf Azma'yı da kapsıyordu (Antonius, 1939, s. 307).

Kral I. Faysal, gelinen bu şartlarda ultiyatomu sözlü olarak kabul etti. Ancak İngiliz Albay Easton, Fransız mandasının bir an önce yazılı olarak da kabul edilmesi gerektiğini 18 Temmuz'da Faysal'a bildirdi. Bunun üzerine Faysal, milliyetçi Arapları ve Azma'yı dikkate almayarak 20 Temmuz'da ultiyatomu yazılı olarak da kabul etti. ultiyatomonun kabul edilmesinin akabinde kararlar uygulanmaya başlandı. Öncelikle savaştan kaçınan Yasin el-Haşimi'nin başbakan olarak atandığı bildirildi. Zorunlu askerlik kapsamında askere alınanlar terhis edildi ve sınır boylarında bekleyen askerlere ve bedevilere Fransız ilerleyişine direnmemeleri emredildi. Fransız karşıtı olan memurlar ılımlı kişilerle değiştirildi. Gouraud'nun isteklerini karşılamak için (ultiyatomda özel bir madde olarak yer almamasına rağmen) tüm kabine istifa etti. Ayrıca hükümet, Fransa'ya karşı suç işlemekle itham edilen yaklaşık iki düzine kişiden oluşan bir liste hazırladı. Faysal'ın bu uygulamalarına Arap milliyetçileri çok sert tepki gösterdiler ve ülkenin geleceği için her türlü manda antlaşmasının kabul edilmeyeceğini belittiler. Faysal, kongreyle görüşse de onları ikna edemedi ve sokaklarda Faysal'a karşı başlatılan büyük isyanlarda birçok gösterici hayatını kaybetti. Bu arada kongreye gelen Yusuf Azma, kongreye Faysal'ın kongreyi feshettiği kararı okudu. Bunun üzerine protestolar ve kargaşa giderek arttı. Bu kargaşa ortamında Faysal'ın ultiyatomu kabul ettiği haberi Gouraud'a ulaşmadı ve Fransız ordusu harekete geçmeye başladı (Ömeri, 1991, s. 94).¹⁷

Meyselun Savaşı

Tüm bu yaşanan son gelişmelerden sonra ülke içindeki karışıklıklar sona erdi. Ancak düzen sağlandıktan sonra ölü sayısının çok fazla olduğu görüldü ve tespitlere göre yaklaşık 200 kişi öldürülmüştü. Fransız ordusu ise kendisine ultiyatomonun kabul edildiğini bildiren telgrafi belirlenen günde almadığını öne süren Gouraud'un emriyle ilerleyişine devam etti. Çünkü Şam ile Beyrut arasındaki telgraf hatları kesilmişti ve telgraf ancak ertesi gün, yani 21 Temmuz günü ulaştı. Yine de Gouraud bunu görmezden gelerek General Mariano Goybet komutasındaki Senegalliler ve Kuzey Afrikalılardan oluşan Fransız birliklerini, Şam'a doğru ilerletti. Böylelikle Fransızlar tarafından Bekaa sınırlarında bulunan stratejik hedefler ele geçirilmiş ve Anti-Lübnan dağlarının eteklerine kadar olan bölgeye hâkim olunmuştu. Konuşlandırılan Fransız ordusunun büyüklüğü, Arap ordusunu gölgede bırakıyordu. 10 piyade taburuna süvari

¹⁷ Faysal'a karşı Şam sokaklarında büyük bir isyan başlamak üzereydi. Sobhi Ömeri'nin tanıklığına göre Faysal'ın kardeşi Zeyd ve bir adamı isyancıların üzerine araba sürüp ateş etmek suretiyle dağıtmayı, isyan tüm bölgelere yayılabildi (Ömeri, 1991, s. 94).

ve topçu birlikleri de katılmış, toplamda 12 binden fazla savaşçıya ulaşılmıştı. Bu birlikler tanklar ve bombardıman uçakları tarafından destekleniyordu. Ültimatının kabul edilmesine rağmen Fransız ordusunun ilerlediği haberi Kral I. Faysal ve kabinesi tarafından büyük bir endişeyle karşılandı. Faysal, Fransızların haince bir eylemi olarak gördüğü bu duruma karşı mümkün olan en güçlü itirazı yaptı. Artık savaş kaçınılamazdı (Allawi, 2014, s. 288) ve nihayetinde Faysal için tek çare, Azma ile diğer manda karşıtı subayların sonuna kadar direniş kararını uygulamak kalmıştı.

Kral I. Faysal, Arap ordusunun subayları ve halkın geneli için Fransızların bu hareketi bir onur meselesi hâline gelmişti. Faysal, Azma ile birlikte Şam'daki Büyük Emevi Camii'ne giderek halka şöyle seslendi: "Taleplerini kabul ederek düşman ordusunun ilerleyişini durdurmaya çalıştım ama onlar bize ihanet etti. Ülkenizi istiyorsanız dışarı çıkın ve onu savunun." Anjar'dan geri çekilen kuvvetlere, Şam'dan sadece 25 kilometre uzaklıktaki Han Maysalun'un batısında bir savunma hattında yeniden düzen almaları emri verildi. Savunma hattının komutası General Hasan el-Hindi'ye verildi ve Faysal'ın doğrudan emriyle sonuna kadar savunulması istendi. Arap halkını büyük bir heyecan sarmıştı ama halkın çoğunluğu, düzensiz Arap ordusunun modern bir orduyla boy ölçüşemeyeceğini anladıktan sonra cepheye gitmekten kaçındı. Şeyh Kâmil el-Kassab'ın halk komitelerinin de durumu daha iyi değildi. Vaad edilen sözlere rağmen cepheye en fazla 1000 gönüllü toplayabildiler. Şeyh Kâmil el-Kassab Faysal'a 10 bin savaşçı gönderebileceğini sözünü vermişti ama savaş kapıya gelince birkaç 100 mermi ve 300 altın toplayabildi. Meyselun'da konuşlandırılan savunma güçlerinin komutasını ise el-Hindi yerine Yusuf Azma üstlendi. Hatları savunan Arap kuvvetleri en iyi ihtimalle 300 düzenli asker, el-Hindi'nin tümeninden geriye kalan 100 kadar asker, Azma'nın topladığı diğer askerler ve Bedevi deve süvarileri de dahil olmak üzere gönüllülerden oluşuyordu. Faysal'ın asıl görevi artık zaman kazanmak ve eşit olmayan savaşın gerçekleşmesini engellemektir (Ömeri, 1991, s. 162).

Kral I. Faysal, kabine üyelerinden biri olan Eğitim Bakanı Sati' el-Husri'yi, Gouraud'un karargâhı olan dağ kasabası Aley'e gitmek üzere görevlendirdi. El-Husri'ye Faysal'ın eski Beyrut temsilcisi Cemil Alşi ve Albay Toulat eşlik ediyordu. Görevi Gouraud'u Fransız ilerleyişini durdurmaya ikna etmeye çalışmaktı. Gouraud savaş konusunda kararlıydı ve Fransız ilerleyişinin, ultiimatının cevabının belirlenen zamanda gelmemiş olmasından kaynaklandığı konusunda ısrar ediyordu. Gouraud daha sonra savaşın önlenmesi için Suriye hükümetinin uyması gereken bir dizi yeni şartı okudu. Bu yeni koşullardan en ağırı, ultiimatının uygulanmasını denetlemek ve mandanın uygulanması için bir yol çizmek üzere Şam'da bir Fransız misyonu kurulması talebiydi. El-Husri hemen Şam'a dönmek üzere Gouraud'un yanından ayrıldı. Üzerinde Gouraud'un Faysal'a yazdığı kişisel bir mektubu da taşıyordu. El-Husri mektubu Faysal'a verdi. Faysal mektubu okudu ve el-Husri'nin raporunu dinledi ama herhangi bir karar vermedi. Ertesi gün yani 23 Temmuz'da Faysal, Gouraud'un yeni taleplerini değerlendirmek üzere kabineyi toplantıya çağırdı. Toplantı sırasında Fransız irtibat subayı olan Albay Cousse, Fransız ordusunun suyun bol olduğu Meyselun'a ilerlemesine izin verilmesi talebiyle geldi. Bu, kararsızlar için bile Fransa'nın Suriye'yi işgal etmeye kararlı olduğunun yeterli kanıtıydı. Kabine tüm güçlere acil bir çağrı göndermeye karar verdi, ancak bu sadece sembolik bir etki yaratacaktı. Faysal ve Azma, Gouraud'un en son taleplerini reddetmişti çünkü bunların kabul edilmesinin bir iç savaşın başlangıcı olacağını düşünüyordu (Azma, 1987, s. 187-190).

Fransız ordusu, 24 Temmuz günü şafaktan hemen sonra Vadi'l-Karn ve Meyselun kuyularına doğru saldırıya geçti. Saldırı, aceleyle hazırlanmış Arap mevzilerinin merkezine doğru ilerleyen tanklar tarafından yönetilirken, süvari ve diğer birlikler kuzeyden ve güneyden Arap mevzilerini kuşatıyordu. İlk başta, düzenli Arap birlikleri ve gönüllülerden oluşan

düzensiz topluluğun direnişini tank hücumunu yavaşlatmaya yetti. Birkaç saat boyunca şiddetli çatışmalar yaşandı ve Fransız birliklerinden oluşan 2 bölük Arap birlikleri tarafından kuşatıldı. Ancak merkezdeki Arap siperleri sonunda aşıldı ve savaş kesin olarak Fransızların lehine döndü. Yusuf Azma, son ana kadar savunmayı yönetiyordu (Cemide, 2013, s. 53). Fransız ilerleyişini durdurmak için siperlere mayın döşemeyi planlamıştı ama patlamaları başlatamadan komuta merkezinde öldürüldü (Herb, 2008, s. 728). Arap kuvvetleri dağıldı ve Fransız uçakları savunma hatlarını taciz edip bombalayınca geri çekilme bir bozguna dönüştü. Sabah 10'da savaş bitmişti (Fraser, 2011, s. 299).

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın ardından yaşanan çalkantılı dönemde, Suriye'nin de içinde bulunduğu Orta Doğu, tarihinin akışını önemli ölçüde şekillendirecek köklü değişikliklere sahne oldu. İngiliz ve Fransız hükümetleri arasında gizli bir antlaşma olan 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını etkili bir şekilde nüfuz alanlarına böldü. Bir yıl sonra, İngiliz hükümeti tarafından yayınlanan 1917 Balfour Deklarasyonu, Filistin'de "Yahudi halkı için ulusal bir yuva" kurulmasına destek sözü vererek bölgedeki gerilimi daha da körükledi. Bu jeopolitik değişimlere, yerel halk arasında sosyal ayaklanmalar ve sömürge karşıtı duygular eşlik ederek uzun sürecek bir bağımsızlık mücadelesine zemin hazırladı. Bu çalkantılı ortamda, Şam'a dönen Yusuf Azma önemli bir figür olarak ortaya çıktı. Ayrıcalıklı bir yetiştirme tarzından Osmanlı İmparatorluğu'nda seçkin bir askerî kariyere uzanan yaşam öyküsü dikkatleri üzerine çekti.

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çıkan Arap isyanlarının bastırılmasında oynadığı role rağmen Kral I. Faysal tarafından kurulan Suriye Arap Krallığı'na savunma bakanı ve genelkurmay başkanı olarak atandı. Azma, göreve başlar başlamaz Suriye halkını birleştirmek için mezhepsel ve etnik ayrılıkları aşmaya çalıştı. Bu amaçla, farklı gruplardan gelen askerleri bir araya getirerek düzenli ve modern bir ordu oluşturdu. Ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için hem Osmanlı'dan kalan silah ve mühimmatı topladı hem de Türkiye başta olmak üzere diğer ülkelerle iş birliği yapılmasında büyük çabalar gösterdi. Ayrıca, Suriye meclisinde zorunlu askerlik yasasını çıkarttırdı ve böylece ordunun sayısını kısa süre içerisinde 7 bine yaklaştırdı. Azma'nın kurduğu ordu, Fransa gibi güçlü bir düşmanla karşı karşıyaydı. Fransa, Sykes-Picot Antlaşması'na dayanarak Suriye üzerindeki haklarını korumak istiyor ve Lübnan'dan Şam'a doğru ilerliyordu. Azma, Fransızlara karşı direnmekte ısrar etti ve Meyselun Savaşı'nda ordusunu bizzat yönetti. Ancak, Fransızların üstün silah ve sayı gücüne karşı koyamadı ve savaşta öldü.

Yusuf Azma, Suriye'nin bağımsızlığı için sadece askerlik meseleleriyle sınırlı kalmadı. Aynı zamanda, Suriye'nin başka bir emperyal güce bağımlı olmadan özgür bir ülke olmasını savundu. Bu doğrultuda hem ülke içinde hem de ülke dışında çeşitli girişimlerde bulundu. Azma, ülke içinde Fransız işgaline karşı direnen Şeyh Salih Ali ve İbrahim Hanunu gibi bölgesel liderlerle irtibat kurdu. Onlara destek verdi ve direnişlerini sürdürmelerini teşvik etti. Ülke dışında ise Türkiye ile ilişkileri geliştirmeye çalıştı. Türk Kurtuluş Savaşı'nda yer alan eski meslektaşları Özdemir Bey ve Ali Fuat Cebesoy gibi komutanlarla görüştü ve Fransızlara karşı ortak hareket etmeyi önerdi. Ancak bu önerisi hem Türkiye'nin zor durumu hem de Kral I. Faysal'ın bu konuda isteksizliği nedeniyle istenilen düzeyde gerçekleşmedi. Yine de Azma, Türklerle koordinasyon içinde kalarak Türkiye'nin güney cephesini rahatlatmıştı. Onun çabaları ve diğer bölgesel ayaklanmalar sayesinde Fransızlar, Ankara Antlaşması'ndan kısa süre önce Anadolu Millî Mücadele Güney cephesinden geri çekilmek zorunda kaldılar ve Suriye'ye odaklandılar.

Yusuf Azma, Suriye'nin bağımsızlık mücadelesinde sadece askerî ve diplomatik değil, aynı zamanda siyasi bir rol de üstlendi. O, Fransız mandasını kabul etmeyen ve Suriye'nin kendi

kaderini tayin etmesini isteyen bir tutum sergiledi. Bu tutum hem Suriye Meclisi'ni hem de Kral Faysal'ı etkiledi. Azma'nın bu tutumu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Ya İstiklal ya ölüm!" sözüyle benzerlik gösteriyordu. Meyselun'da ölene kadar bu tutumunu sürdürdü.

Gerek Suriye'deki dönemin diğer siyasi aktörlerin bağımsızlık mücadelesinde yeterli kararlılığı gösterememeleri gerekse de Fransız ve İngiliz böl-yönet politikalarının Suriye'ye verdiği zarar, bölgede istikrarlı bir barış ortamına ulaşılmasını engellemiştir. Bu politikaların uygulandığı zamandan bu yana yaklaşık bir yüzyıl geçmesine rağmen sonuçları hâlâ Suriye'de hissedilmektedir. Bugün Suriye'de yaşanan etnik ve mezhep odaklı çatışmaların, aslında Fransız mandasının bir sonucu olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda Yusuf Azma'nın Suriye tarihindeki yeri inkâr edilemez derecede önemlidir. Bugün bölgenin siyasi durumu göz önüne alındığında onun mücadelesi bölge halkı için öğretici bir rehber olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

Başkanlık Osmanlı Arşivi

BOA, HR.SYS. 74-65, 12.05.1899.

BOA, HR.SYS. 74-67, 16.05.1899.

BOA, A.) MTZ. (05) 9-304, 04. 03. 1914.

BOA, A.) MTZ. (05) 32-417, 04. 03. 1914.

Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi

ATASE, 110-9-1-11/5-75, 29.09.1919.

ATASE, 110-9-1-11/5-85, 07.10.1919.

Resmi Yayınlar

Suriye Cumhuriyeti kararname no:1073, 19 Ekim 1947.

Gazeteler

Al- Assimah Gazetesi, sayı 140, 15 Temmuz 1920.

Kitap-Makaleler

Akşin, S. (1982). Turkish-Syrian relations in the time of Faisal. *2nd Conference on Turkish-Arab Relations*, Tripoli.

Azma, A. (1987). *Miraat-u al Şam tarih Dimaşk ve'l-ahliha*. Tahkik: Nejdet Fathi, Dimaşk: Safvat Riyad Al Rayyes ilkökütüp ve Alneşir.

Allawi, A. A. (2014). *Faisal I of Iraq*. New Haven-London: Yale University Press.

Antonius, G. (1939). *The Arab awakening*. Philadelphia-New York-Toronto: J.B. Lippincott Company.

Barr, J. (2016). *Kırmızı çizgi-paylaşılmayan toprakların yakın tarihi*. (Göksoy E. C. Çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları.

Bilgenoğlu, A. (2006). *II. Meşrutiyet dönemi Arap milliyetçi cemiyetleri ve faaliyetleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Cebesoy, A. F. (1953). *Millî mücadele hatıraları*. İstanbul: Vatan Neşriyatı.

Cemal Paşa (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrılıkçı Arap örgütleri, Âliye -i Divan-ı Harb-i Örfisi*. (Aydın, A. H. Haz.), İstanbul: Arba Yayınları.

Cemide, B. (2013). *Yusuf azma, al hayat-u al ammat-u lil*. Dimaşk: Kitab-ı Menşurat-u al-tifil.

Dam, N. V. (2000). *Suriye'de iktidar mücadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dawn, C. E. (1991). The origins of Arab nationalism, *The Origins of Arab Nationalism*. Khalidi R., Anderson L., Muslih M., Simon R. S. (Eds), New York: Columbia University Press.

Demirel, A. (2019). Ortadoğu'da Fransız emperyalizmi: Fransız manda yönetimi döneminde Suriye (1920-1946). *Bellek*, 1:69-89.

- Eldar, D. (1993). France in Syria: The abolition of the Sharifian government. *Middle Eastern Studies*, 29(3), 487-504.
- Erdaş, S. (2015). Millî Mücadele’de Elcezire cephesi ve Şeyh Sünusi’nin bölgedeki faaliyetleri. Ünlen, E., Neçare, O., Tansü, Y.E., Biçici, M. (Ed.). *Millî Mücadele’de Güney Bölgesi Sempozyumu*, s. 671-695, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Fraser, G ve Mango A. ve McNamara R. (2011). *The makers of the modern Middle East*. Ulster: Gingko Library.
- Fromkin, D. (1989). *A Peace to end all peace: The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*. New York: Owl.
- Hall, H. D. (1948). *Mandates, dependencies and trusteeship*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.
- Hâkim, Y. (1980). *Sūrīyah wa-al-‘ahad al-Faysalī*. Bayrūt: Dār al-Nahār lil-Nashr.
- Herb, G. H. (2008). Middle East and Africa: Arab nationalism, *Nations and nationalism: A global historical overview*. Guntram H. H.-Kaplan D. H. (Eds.), Volume II 1880 to 1945, Oxford: Abc-Clio, 720-735.
- Grainger, J. D. (2013). *The battle for Syria 1918-1920*. Woodbridge: The Boydell Press.
- Qadri, A. (1957). *Muzakkarati an al-savre al-arabiye al-kubra*. Dimaşk: Matabi ibni Zeydun bi.
- Karaca, A. (1991). Azmzâdeler. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 4, 350.
- Kılınçkaya, M. D. (2008). *Osmanlı yönetimindeki topraklarda Arap milliyetçiliğinin doğuşu ve Suriye*, Ankara: ATAM Yayınları.
- Houry, P. S. (1981). Factionalism among Syrian nationalists during the French mandate. *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, 13 (4), 441-469.
- _____, (1983). *Urban notables and Arab nationalism: The Politics of Damascus, 1860-1920*. Cambridge, U.K. and New York: Cambridge University Press.
- _____, (1989). *Syria and the French mandate, the politics of Arab nationalism 1920-1945*. New Jersey: Princeton University Press.
- Longrigg, S. H. (1958). *Syria and Lebanon under French mandate*. New York: Oxford University Press.
- Loevy, K. (2018). Railways, ports, and irrigation: The forgotten regional landscape of the Sykes-Picot agreement. *Boston University International Law Journal*, 36, 287-340.
- McMeekin, S. (2015). *The Ottoman endgame: War, revolution, and the making of the modern Middle East, 1908-1923*, New York: Penguin Press.
- Moubayed, S. M. (2006). *Steel-silk: men and women who shaped Syria 1900-2000*. Seattle: Cune Press.
- Murphy, D. (2008). *The Arab revolt 1916-18*. New York: Osprey Publishing.
- Muslih, M. (1991). The rise of local nationalism in the Arab East, The Origins of Arab nationalism. Rashid Khalidi, Lisa Anderson, Muhammad Muslih, and Reeva S. Simon (Eds.), New York: Columbia University Press.
- Neep, D. (2012). *Occupying Syria under the French mandate*. New York: Cambridge University Press.
- Odabaşı, H. Y. (2018). Avrupa emperyalizmi ve Suriye direnişi: Türk milli mücadelesiyle ortaklıklar ve ayrılıklar. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 173-209.
- _____, (2014). Mustafa Kemal Paşa-Emir Faysal antlaşması ve Milli Mücadele döneminde Suriye ve Irak. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10, 289-306.
- Ouahes, I. (2018). *Syria and Lebanon under the French mandate*. London-New York: I.B. Tauris.

- Öke, M. K. (1988). Türk-Arap uzlaşması için boşa giden teşebbüsler. Ankara: Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayınları.
- Ömeri, S. (1991). *Al Evrak al-sevre al-Arabiye Meyselun nihayet ahd*. London-Kıbrıs: Riyad al-Rayyes li'l-kütüp ve Alneşir.
- Philipp, C. (2014). *Deutschsprachige migration ins Osmanische Reich: Bewegungen, gruppen, firmen*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Universität Wien Institut für Internationale Entwicklung, Wien.
- Provence, M. (2011). Ottoman modernity, colonialism, and insurgency in the interwar Arab East. *Int. J. Middle East Studies*. 43, 205–225.
- _____, (2005). *The great Syrian revolt and the rise of Arab nationalism*. Austin: University of Texas Press.
- Roded, R. (1983). Social patterns among the urban elite, *Palestine in the late Ottoman period: Political, social, and economic transformation*. David Kushner(Ed.), 71-146.
- Russell, M. B. (1985). *The first modern Arab state Syria under Faysal, 1918-1920*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- Shoup, J. A. (2018). *The history of Syria*. Santa Barbara-California-Denver-Colorado: Greenwood.
- Tanenbaum, J. K. (1978). France and the Arab Middle East 1914-1920. *Transactions of the American Philosophical Society*, 68(7), 1-50.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, İkinci İni'ikat, Dördüncü Celse, 24 Nisan 1336, C.1, Ankara: TBMM Basımevi.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları, On Üçüncü İni'ikat, Üçüncü Celse, 9 Mayıs 1336, C.1, Ankara: TBMM Basımevi.
- Tripp, C. (2002). *A history of Iraq*. Edinburg: Cambridge University Press.
- Türkmen, A.F. (1939). *Hatay manda tarihi silahlı mücadele devresi*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Umar, Ö.O. (2015). Milli Mücadele'de güney bölgesinde Fransızlara karşı Türk-Arap işbirliği. Ünlen, E., Neçare, O., Tansü, Y.E., Biçici, M. (Ed.). *Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu*, s. 815-84, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Vereté, M. (1970). The Balfour declaration and its makers. *Middle Eastern Studies*, 6(1), 48-76.
- White, B. T. (2011). *The emergence of minorities in the Middle East*. Edinburg: Edinburgh University Press.
- Yavuz, H. (1988). Abdülazîz b. Suud. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 195-195.
- Zeine, Z. N. (1977). *The truggle for Arab independence*. Lebanon: Caravan Books.

İnternet Kaynakları

- Güler, Ali. Atatürk'ün Eğitim ve Öğretim Gördüğü Kurumlar,
 - <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-egitim-ve-ogretim-gordugu-kurumlar/?pdf=3781>, (erişim tarihi: 04/05/2023).
- Hafız, Dr. Muhammed Muti el (2014). Safahat Müşrikat vel Hakayık Tarihiyye an Mareket Meyselun, Makalat-ı Müteallika. Erişim adresi, www.alukah.net/culture/0/76914/ (date of Access: 04/05/2023).
- al-Azmah Papers, 2021, <https://specialcollections.exeter.ac.uk/2021/01/25/brothers-in-arms-the-papers-of-nabih-and-adil-al-azmah-eul-ms-215/> (date of access: 15/06/2023).

Ekler

Ek 1. Yusuf Azma Askeri Üniformasıyla

الشهيد يوسف العظمة في اللباس العسكري

Kaynak: Azma, 1987, s. 126

Ek 2. Yusuf Azma Gençlik ve Orta Yaşlı Hâlleri

الشهيد يوسف العظمة
في اللباس المدني

الشهيد يوسف العظمة في ثياب التخرج من الكلية الحربية
في أيار سنة ١٣٢٠ هـ - ١٩٠٤ م

Sağda Yusuf Azma'nın Harp Okulundan Mezuniyeti, solda sivil elbisesiyle (Kaynak: Azma, 1987, s. 127)

Ek 3. Mustafa Kemal Paşa ve Kral I. Faysal Arasındaki İmzalanmayan Antlaşma Maddeleri

1. İslam âleminde görülen esef verici anlaşmazlığa bir son verebilmek için aralarında maddî, manevî ve dinî bağlar bulunan Türk ve Arap ırkları, din ve ülke meselelerinde mükemmel bir Antlaşma için birbirlerine yardımcı olmak zorundadırlar.
2. Mezopotamya, Filistin, Suriye ve Türklerle meskûn küçük Asya'nın önemli bir bölgesinin taksimi sorununun mevcut olduğu, bu bölgelerin yabancıların eline geçme ihtimalinin bulunduğu ve Osmanlı birlik ve bağımsızlığının tehdit edildiği şu anda akıbetimiz hakkında Paris'te yapılmakta olan Paris Konferansı kararlarını takiben, ülke ve dinimizin güvenliği için mukaddes bir harp ilanı bakımından aşağıdaki maddeler kabul edilmiştir.
3. Türkiye ve Arabistan, bölünme ve yabancılarla teslim edilmelerine karşı protestoda bulunmak üzere birleşmişlerdir.
4. Arabistan Türkiye'ye bağlı ve Halife'ye sadık olarak kalırken, bir Arap hükümeti teşkilini kabul etmektedir. Hicaz, Medine, Mezopotamya, Filistin, Şam, Beyrut ve Halep bu hükümete devredilecek ve husus Türkiye tarafından da teyit edilecektir.
5. Hudutlar ve Arap hükümeti ile ilgili diğer sorunlar hakkında iki hükümet arasında bir Antlaşma yapılacaktır.
6. Arap hükümeti buna ilaveten İmam Yahya ve Seyit İdris ile bir Antlaşmaya varacak ve bu Antlaşmaya saygı göstermek üzere aşağıdaki maddelerin yerine getirilmesini kabul edecektir.
7. Şerif ordusunca işgal edilen bölgelerde, halife olarak ilan edilip tanınacak sultan için derhal dualar okunacak.
8. Ekselansları Şerif, ülke için harp etmekle ve Osmanlı birliğini temin etmek için yabancılarca kabul edilen hali hazır tutumdan bütün Arap eyaletlerini haberdar edecek, bu eyaletlerde ajanlar tayin edecek ve verilen bir işaretle zaten kurulan ulusal kuvvetleri harekete geçirecek ve genel bir mukaddes harp ilan edecek.
9. Ekselansları Şerif ihtiyaç halinde küçük Asya'daki millî kuvvetlere yardım edecektir. Kısacası, taarruz ve savunma harekâtında müşterek yardımlaşma ve Millî Türk ordusunun Şerif ordusunun yardım desteğini alması için maddi ve manevi bir ittifak yapılacaktır.
10. Ekselans Şerif, bu mukaddes harpten aşağıdaki bölgelerde bulunan Müslümanlara bilgi verecektir: Mezopotamya, Yemen, Hicaz, Medine, Suriye, Tripoli, Bingazi, Cezayir, Hindistan, Fas ve Tunus. Bu ülkelerin harbe iştirakinin sağlanması dikkate alınacaktır.
11. Bu Antlaşma Halep'te Kerek Mutasarrıfı Esat Bey tarafından iki nüsha olarak hazırlanmış ve her iki tarafça da imzalanarak karşılıklı teati edilmiştir.

(Kaynak: Öke, 1988, s. 8-9)